

KRIMINOLOGIJA LIETUVOS VALSTYBĖS TARNYBOJE

Genovaitė Babachinaitė

Kriminologijos mokslas ir kriminologinių idėjų įgyvendinimo praktika nacionalinės Lietuvos valstybės raidoje turėjo panašią padėtį kaip ir daugelyje Europos valstybių.

Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę šalyje buvo apie dvidešimt aktyvių mokslininkų, rašiusių apie nusikalstamumo, jo prevencijos, problemiškas asmenybės ugdymo ir perauklėjimo, korekcijos problemas. Tuo metu (po 1918 m.) Europos kriminologijos moksle vis dar tebevyravo naujomis, todėl pažangiomis laikytos Č. Lombrozo nusikalstamumo visuomenėje priežasčių idėjos – nusikalstamo žmogaus idėjos. Šis požiūris, vėliau pasirodęs didžiai klaidingas, labai patiko daugelio Europos valstybių valdantiesiems sluoksniams. Juk požiūris, kad visuomenę valdanti valdžia niekuo dėta dėl nusikalstamumo gyvavimo, netinkamos socialinės politikos, netinkamo įvairių socialinių problemų sprendimo arba apskritai, kad nereikia jokių pastangų šia kryptimi, yra labai parankus valdžiai – tik pats žmogus yra kaltas, nes gimė nusikaltėliu. Todėl ir to meto kriminologijos moksle Europoje (kartu ir Lietuvoje) buvo gana gajos sterilizacijos ir kastracijos idėjos. Lietuvoje šiuo klausimu daugiausia rašė J. Blažys (pagal profesiją gydytojas)²⁵⁷. Viešojoje spaudoje tie dalykai taip pat buvo aptariami. Tačiau Lietuvoje nuo skelbiamų idėjų prie praktinio šių idėjų įgyvendinimo nebuvo pereita. Pasak Blažio, pirmieji sterilizacijos įstatymai atsirado JAV, galiojo dvidešimt septyniose valstijose ir iki 1937 m. buvo sterilizuoti 25 403 asmenys. Iki Antrojo pasaulinio karo sterili-

²⁵⁷ Blažys, J. Sterilizacija ir kastracija kaip nusikaltimų prevencija. *Kriminalistikos žinynas*. 1937, Nr. 18, p. 281–287; Blažys, J. Įgimto nusikaltėlio problema. *Kriminalistikos žinynas*. 1935, Nr. 2, p. 57–68.

zacijos įstatymai galiojo Vokietijoje, Norvegijoje, Danijoje, Švedijoje, Suomijoje ir Estijoje; taip pat vienoje Kanados provincijoje ir viename Šveicarijos Kantone. Vokietijoje, kaip žinome, tai baigėsi genocidu.

Tuo pačiu metu Lietuvoje vis labiau didėjančią įtaką įgijo humanistinės kriminologinės idėjos apie pastangas visuomenėje išvengti nusikaltimų per nusikalstamumo kaip socialinio reiškinio prevenciją, siekiant sudaryti tinkamas sąlygas žmogaus asmenybės vystymuisi ir tokiu būdu mažinti nusikalstamumą.

Daug dėmesio buvo skiriama vaikų, jaunosios kartos ugdymui, jų teisės pažeidimų prevencijai. Tai siejama su socialine politika, su socialinių problemų mažinimu, tinkamai jas sprendžiant visuomenėje. Tuometinėje mokslinėje literatūroje rašoma, kad naujas kriminologijos mokslas ir praktinė patirtis tesiekia pašalinti arba iki galimų ribų sumažinti skaudžią tautų rykštę – nusikaltimus. Tam, viena vertus, siekiama išsiaiškinti, kas yra nusikaltimas, suprasti jo priežastis ir jas pašalinti – tai socialinės prevencijos, bendrosios priemonės. Kita vertus, stengiamasi pažinti kiekvieną nusikaltėlį, jo psichiką, nusikaltimo motyvus. Tai yra individualios penologinės (bausmės vykdymo) priemonės. Pirmieji viską daro, kad nebūtų nusikalsta, aiškinasi ir šalina nusikaltimo priežastis. Antrieji turi pažinti jau nusikaltusį asmenį, jį taisyti, žinoti jo individualius polinkius nusikalsti ir sudaryti sąlygas ateityje išvengti nusikaltimų. Nusikaltėlį turi pažinti ne tik penologas, auklėjimo įstaigos ar kalėjimo personalas, bet ir teisėjas, prokuroras, advokatas, įstatymų leidėjas. Baudžiamieji kodeksai teismams teikia kaskart daugiau laisvės, remdamiesi teisėjų sąžine, nusikaltėlio ir nusikaltimo pažinimo motyvais ir laukdami iš jų teisingo nuteisimo, pagrįsto nusikaltėlio psichinės sanklodos ir socialinės aplinkos motyvų pažinimu²⁵⁸. Taigi, tik atkūrus Lietuvos valstybę, XX a. pirmajame ketvirtyje ir mokslininkai, ir Lietuvos valdžios struktūros gebėjo teisingai (adekvačiai) įvertinti kriminologijos mokslo, kriminologinių žinių svarbą visuomenės valdyme, būtinumą, kad visų specializacijų teisininkai turėtų pakankamai kriminologinių žinių ir gebėtų jas taikyti praktiniame darbe. O dabartinėje nepriklausomoje Lietuvoje priimtuose teisės aktuose kriminologijos žinios neįeina į teisininko kvalifikacijos pagrindų sąrašą, nors socialinė, visa dabartinė mūsų valstybės realybė byloja apie dar didesnę kriminologijos žinių svarbą, palyginti su 1918–1940 m. laikotarpiu.

²⁵⁸ Andriulis, V. *Nusikaltimų prevencijos patirtis Lietuvoje 1918–1940 m.* Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, Teisės institutas, 2000, p. 141.

Praėjusį šimtmetį Lietuvoje, kaip, beje, ir visoje Europoje, vyko socialinių procesų kaita. Akivaizdžiai pasikeitė žmogaus socialinė padėtis ir socialinė aplinka. Taigi žmogaus gyvenimo aplinkybės sudėtingėjo, o kartu plėtėsi įvairių socialinių veiksnių, kuriančių nusikalstamumo priežastingumą, skaičius ir jų veikimo sfera. Pvz., XX a. pradžioje Lietuvos kaimuose gyveno apie 90 proc. visų valstybės gyventojų²⁵⁹, o 1940 m. Lietuvos kaime gyveno 78 proc. visų valstybės gyventojų²⁶⁰. Taigi XX a. pirmoje pusėje Lietuvos miestų gyventojų skaičius didėjo palyginti lėtai. Įsigalėjus sovietinei santvarkai, miesto gyventojų gausėjo daug sparčiau. Atkūrus nepriklausomybę, šiuo metu tik maždaug trečdalis gyventojų gyvena kaime. Taigi XX amžiaus pradžios kaimiško tipo nusikalstamumas Lietuvoje tapo miestietiškas, būdingas ES. Jo priežastingumas, prevencijos pastangų būdai ir mastai taip pat labai skiriasi. XX a. pradžios Lietuvos kaimo gyvenimo būdas, tradicijos kartu atliko ir nusikalstamumo prevencijos funkciją. Vaikai, nuo mažens nuolat bendraudami su tėvais, kitais artimaisiais, savo kaimo žmonėmis, pagal savo amžiaus išgales užsiimdami naudinga praktine veikla, be stresų nuėdavo sunkų vaiko, o paskui – ir jauno žmogaus socializacijos kelią, harmoningai įsijungdami į visuomenės gyvenimą ir išmokę amato, iš kurio pelnysis sau duoną. Per visą gyvenimą žmogų lydėjo tradiciniai tautiniai šokiai ir dainos – puiki psichoterapijos priemonė, padedanti pakelti nelengvą žemdirbio dalį apskritai, o ypač – įvairias gyvenimo negandas. Tad nedaug tereikėjo specialių bendrosios nusikalstamumo prevencijos pastangų. Tačiau specialiosios individualiosios prevencijos pastangos visuomenėje ir valstybėje buvo būtinos, nes teko taikyti poveikio priemones nusikaltimus ar kitus teisės pažeidimus padariusiems piliečiams, tarp jų ir nepilnamečiams. Juolab kad nusikaltimų motyvai – ne psichinė ir fizinė degeneracija, liguistumas, bet ekonominės, fizinės, klimato ir kitokios sociologinės sąlygos. Nelaimės, skurdas, alkis, šaltis, ligos, netikęs auklėjimas, netinkami įstatymai, priežiūros stoka ir kitos neigiamos visuomeninės aplinkos priežastys – patys svarbiausi nusikaltimų akstinai. Atrodo ne visai natūralu, kai auklėjant pakrikusius vaikus pirmenybė teikiama sistemai, kuri rėmėsi vien išoriniais veiksmais ir empiriniu jų stebėjimu, kai stengiamasi auklėtinį įsprausti į primityvius rėmus ir iš to daryti išvadą dėl vaiko sielos pa-

²⁵⁹ Babachinaitė, G.; Paulikas, V. Nedarbas ir nusikalstamumas Lietuvos kaime 1918–1990 m. *Jurisprudencija*. 2002, 26(18): 108.

²⁶⁰ Povilaitis, B. *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940*. Vilnius: Tėvynės sargas, 1997.

keitimo, jo susitvarkymo.²⁶¹ Taigi naujas kriminologijos mokslas siekia atskleisti visuomenėje vyraujančias negeroves ir psichikai įtaką darančius, žmogaus elgesį neigiamai veikiančius veiksnius. Kriminologijos mokslas kaip nusikalstamumo prevencijos pastangų puoselėtojas siekia ir kartu yra darnaus socialinio piliečių sugyvenimo sąlyga. Todėl visi šalies tarnautojai, tiek savi valdos, tiek ir valstybės valdymo lygiu privalo turėti kriminologijos žinių, kad galėtų veikti ir valdyti socialinius procesus, kuriančius neigiamai vertinamus socialinius reiškinius (pvz., nusikalstamumą). Šios ir panašios mintys tuo metu buvo išsakytos visuomenės ir valstybės institucijų surengtame dispute apie prevencijos mokslą ir socialinę politiką²⁶².

Kaip jau minėta, sudėtingėjant šiuolaikinėms žmonių visuomenės gyvavimo sąlygoms, vykstant atskirų valstybių gyventojų interesų teisėtąs garantijas koreguojantiems globalizacijos procesams, kriminologinių žinių reikšmė didėja visoje Europos Sąjungoje, taip pat ir Lietuvoje. Tačiau Europos Sąjungos senbuvės šalys turi ilgametę nusikalstamumo prevencijos, žmogaus teisių įgyvendinimo srities tradiciją. Jų aukštojo mokslo sistemoje yra gausus kriminologijos specializacijos studijų pasirinkimas. Reikia atkreipti dėmesį, kad šios specializacijos yra paklausios ne tik tarp studentų, bet ir tarp darbdavių. Be to, Europos Sąjungos aukštosiose mokyklose yra labai daug kriminologijos katedrų, kriminologijos institutų. Pvz., Norvegijoje, šalyje, panašioje į Lietuvą gyventojų skaičiumi, yra kelios kriminologijos katedros bei kriminologijos institutas, kuriame dirba apie 70 mokslininkų.

Tuo tarpu Lietuvoje vis dar manoma priešingai – kad tai nėra aktualus dalykas. Tiesa, Mykolo Romerio universitete yra pirmoji Lietuvoje ir jau antrą dešimtmetį gyvuojanti Kriminologijos katedra bei paklausi tarp studentų magistrantūros studijų programa „Baudžiamoji teisė ir kriminologija“, kuri rengia baudžiamosios teisės specialistus, turinčius kompleksinių kriminologijos srities žinių ir pajėgius spręsti nusikalstamumo prevencijos problemas pagal Europos Sąjungos standartus. Tačiau specializuotų kriminologijos programų Lietuvos aukštojo mokslo įstaigose dar nėra. Pvz., Didžiosios Britanijos Tysaido universitete, turinčiame tokį patį studentų skaičių kaip ir Mykolo Romerio universitetas, yra net keturios kriminologijos specializacijos. Lietu-

²⁶¹ Plačiau apie tai žr. Kurkietis, I. Nepilnamečių auklėjimo sistemos reforma, jos reikalas ir mūsų kolonijų tvarkymo pagrindai. *Kriminalistikos žinynas*. 1937, Nr. 17, p. 229–247.

²⁶² Andriulis, V. *Nusikaltimų prevencijos patirtis Lietuvoje 1918–1940 m.* Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, Teisės institutas, 2000, p. 25–37.

vos valdančiuosiuose sluoksniuose vis mažėja žmonių, suvokiančių praktinę kriminologinių žinių svarbą valstybės socialinėje politikoje apskritai paėmus ir ypač baudžiamojoje politikoje.

Dėl Antrojo pasaulinio karo, Sovietų Sąjungos ir Vokietijos okupacijų ši socialinė realybė nutraukė normalų Lietuvos valstybės gyvavimą ir, žinoma, kriminologijos mokslo praktinę plėtrą.

Sovietmečiu kriminologijos mokslas Lietuvoje buvo atkurtas 1965 m. tuometiniame Teismo ekspertizės mokslinio tyrimo institute įkūrus Kriminologinių tyrimų (pavadinimas sutrumpintas) skyrių. Sovietų Sąjungoje kriminologijos mokslas buvo uždraustas dar 1927 m. ir atkurtas tik 1963 m., nes per tą laiką buvo laikomas buržuaziniu mokslu. Todėl, kad Lietuvoje šis mokslas tapo teisėtu jau nuo 1965 m., iš esmės buvo labai teigiamai vertinama. Žinoma, Vakarų Europos šalyse per pokarį (iki 1965 m.) ir kriminologijos, ir viktimologijos idėjos bei praktika tobulėjo ir buvo daug nuveikta.

Atkūrus kriminologijos mokslą Lietuvoje, prasidėjo jo sparti plėtra. Buvo parengta apie 20 mokslininkų, t. y. įgijusių mokslo laipsnius iš kriminologijos; valstybės valdyme buvo įkurtos bendrąja bei specialiąja nusikalstamumo prevencija užsiimančios institucijos. Taigi Lietuva tapo vadovaujančiąja (tokia liko iki šiol) kriminologijos mokslo plėtroje dabartinėse Baltijos šalyse.

Iki atkuriant Lietuvos nepriklausomybę, buvo atlikta nemažai kriminologinių tyrimų apie tuometinės Lietuvos socialinės situacijos vertinimą, išspausdinta maždaug 400 mokslo darbų. Jie buvo sukurti XX a. paskutiniajame ketvirtyje, kai mokslinė mintis galėjo laisvėti; o prasidėjus Gorbačiovo „perestroikai“, kriminologija įgijo dar daugiau galimybių reikštis. Todėl buvo galima atlikti kriminologinius mokslinius tyrimus ir laisvai interpretuoti jų rezultatus, tereikėjo tik iš partinių dokumentų ir marksizmo-leninizmo veikalų privalomai pateikti tam tikrą skaičių citatų. Taigi mokslinių tyrimų Lietuvoje pagrindu atsiradusi faktinė kriminologija turi išliekamąją vertę. Viena vertus, paprasčiausias teiginys – kad praeitis kūrė dabartį, o dabartis kuria ateitį. Taigi per ilgą laiką turime tyrinėti socialinę tikrovę, kad moksliniai teiginiai socialinių mokslų srityje galėtų dalyvauti, daryti įtaką socialinių procesų vyksmui. Antra vertus, bendrakriminalinis nusikalstamumas ir jo prevencija visose socialinėse santvarkose permanentiškai aktualus dalykas. Be to, nuolatiniai nusikalstamumo stebėsenos rezultatai kiekvienoje šalyje yra svarbūs valstybės valdyme apskritai paėmus. Europos Sąjungos šalyse, pvz., Skandinavijoje nusikalstamumo tyrinėjimo, vadybinio vertinimo ir jo prognozavimo procesas vyksta nenutrūkstamai jau antrą šimtmetį. Tarkime, Norvegijoje tai

vyksta nuo 1814 m.²⁶³ Tik tęstiniai ilgalaikiai nusikalstamumo tyrimai gali būti nusikalstamumo procesų valdymo, visuomenės ir atskiro individo saugumo užtikrinimo pagrindas. Kitų šalių kriminologiniai duomenys gali būti panaudoti tik palyginamajam tyrimui bet kurioje kitoje šalyje. Tačiau kiekvienos šalies nusikalstamumo analizės ir jo prognozavimo pagrindu gali būti tik tos šalies (šiuo atveju – Lietuvos) nusikalstamumo valstybinės registracijos rodikliai, socialinės raidos rodikliai, baudžiamosios ir socialinės politikos bruožai, nusikalstamumo latentiskumas ir jo pokyčiai bei tos šalies (pvz., Lietuvos) mokslininko kriminologo kompetencija visa tai analizuojant.

Mūsų visuomenėje ir valdančiuosiuose sluoksniuose vis dar gaji nuostata, kad kriminologijos mokslas apima tik palyginti nedaugelį socialinių problemų – nusikalstamumą. Šis požiūris yra klaidingas, nes pagrindinis kriminologijos uždavinys yra pirmiausia neigiamai vertinamų (pvz., nusikalstamumo) procesų, o ir apskritai paėmus, procesų, kuriančių auką, priežastingumo tyrimas bei šių procesų masto, raiškos mažinimo visuomenėje ir valstybėje galimybių kompleksinis vertinimas. Taigi kriminologija ir viktimologija tarnauja valstybei ir visuomenei, formuodama įvairių socialinių procesų kompleksinį priežastingumo vertinimą, suteikdama galimybę taupiai, su mažiausiomis materialinėmis ir žmogiškųjų išteklių sąnaudomis pasiekti teigiamų rezultatų, valdant įvairių socialinės tikrovės sričių procesus, ir taip prisidėti prie socialinės ekonominės politikos ir jos praktikos efektyvumo.

Tad Lietuvoje sovietmečiu atlikti kriminologiniai tyrimai, kaip jau minėta, turi išliekamąją vertę ir po nepriklausomybės atkūrimo, tyrinėjant įvairių socialinių procesų tęstinumo dėsningumus. Be abejo, ne visi šie tyrimai vienodai aktualūs jų rezultatų tęstinumo svarbos prasme. Pvz., neliko didžiulių socialistinių įmonių, o kartu išnyko sovietmečiu paplitęs išoriškai nepastebimas nusikaltimas – socialistinio turto grobstymas²⁶⁴; tačiau kiti socialiniai procesai tapo svarbesni negu sovietmečiu – pvz., nedarbančių ir nesimokančių asmenų, nepilnamečių nusikalstamumas. Sovietmečiu nepilnamečių tarp nusikaltimus padariusių asmenų būdavo užregistruojama apie 8 proc., prieš atsiuriant nepriklausomybei – jau 13 proc., o pereinamuju į demokratinę visuomenę ir rinkos ekonomiką laikotarpiu – net 60 proc. ir daugiau. Šių as-

²⁶³ Nils Christie. *Crime control as industry*. Oslo: Scandinavian University Press, 1993; Scandinavian Studies in Criminology, vol 3, 1971. Delays in the Criminal Justice System. Criminological Research, vol. LXXVIII. Council of Europe Press, 1992. Scandinavian Criminal Policy and Criminology, 1985–1990. Scandinavian Research Council for Criminology.

²⁶⁴ Jo latentiskumas kriminologų atliktais tyrimais buvo 99,5 proc.

menų kriminalinis aktyvumas 24 kartus viršija, pvz., besimokančiųjų kriminalinį aktyvumą²⁶⁵. Tai pastaruoju metu kelia didelį rūpestį. Apskritai paėmus, kriminologiniai nusikalstamumo problemų tyrinėjimai sovietmečiu užtikrino nuolatinę nusikalstamumo ir jo priežasčių stebėseną Lietuvoje. Tenka apgailestauti, kad dauguma mokslinių tyrimų rezultatų, mokslo darbų buvo išleista rusų kalba, o skaitančiųjų šia kalba gerokai sumažėjo, nes Lietuvoje jau tapo suaugusiais pirmoji karta, visiškai nemokanti rusų kalbos. Taigi okupacijos padariniai, kai buvo reikalaujama mokslinę literatūrą kurti ir spausdinti rusų kalba (su retai pasitaikančiomis išimtimis), veikia toli į ateitį.

Atkuriant Lietuvos nepriklausomybę, nemaža dalis mokslininkų kriminologų aktyviai įsijungė į Persitvarkymo sąjūdžio veiklą. Apskritai padaugėjo kriminologų, per pastaruosius 20 metų Lietuvoje buvo išleista lietuvių ir anglų kalbomis maždaug tris kartus daugiau mokslo darbų negu per visą sovietmetį. Mykolo Romerio universiteto Kriminologijos katedros mokslininkai per šį laiką išleido apie 200 mokslo darbų, tarp jų 8 monografijas.

Tik atkūrus nepriklausomybę, 1991 m. Lietuvos Vyriausybė užsakė ir skyrė finansavimą tiesiogiai būtent mokslininkams kriminologams atlikti reprezentatyvią Lietuvos teisininkų (turinčių aukštąjį teisinį išsimokslinimą) apklausą²⁶⁶. Lietuvos valstybingumo atkūrimas buvo neįmanomas be savarakiškos ekonomikos, pagrįstos rinkos dėsniais, teisinės sistemos reformos ir laisvos, atviros visuomenės, kurios pagrindas yra visapusiškai laisvos asmenybės veikla. Todėl labai svarbi tapo teisininkų profesinė ir visuomeninė veikla, šios gyventojų grupės poveikis kuriant postkomunistinę, demokratinę visuomenę, formuojant viešąją nuomonę apie teisę ir teisingumą. Be to, buvo aktualus jų vaidmuo, formuojant pažangų visuomenės požiūrį į įstatymų leidžiamosios ir teisminės valdžios ir valdymo struktūrų kūrimą Lietuvoje, jų tarpusavio santykį, žmogaus teisinį statusą visuomenėje, t. y. žmogaus teisių ir laisvių visetą, valstybės ir piliečio santykį ir daugelį kitų svarbių dalykų.

Pagrindinis teisininkų apklausos tikslas buvo pateikti informaciją ir siūlymus dėl demokratinės valstybės kūrimo, demokratinį įstatymų kūrimo ir jų taikymo efektyvinimo, teisinės politikos ir teisininkų kadro politikos. Tai buvo pirmoji tokio pobūdžio apklausa nepriklausomoje Lietuvoje. Pažangių

²⁶⁵ Plačiau žr. Babachinaitė, G. Socialiniai pokyčiai ir nusikalstamumas. Teisinės valstybės link. *Jurisprudencija*. Mokslo darbai. 2000, 15(7): 128–135.

²⁶⁶ Plačiau apie tai žr. Babachinaitė, G. *Lietuvos teisininkų viešoji nuomonė (valstybės ir teisės problemos)*. Lietuvos teisės institutas, Vilnius, 1993.

teisininkų profesionalų įtaka formuojant viešąją gyventojų nuomonę apie teisę, teisingumą, nusikalstamumo priežastis ir jų prevenciją, žmogaus padėtį visuomenėje bei valstybėje ir pan. yra neabejotina. Suprantama, buvo svarbu tyrinėti ir totalitarinės teisinės sąmonės išsigalėjimą Lietuvos teisininkų visuomenėje, nes daugelį metų per savo profesines funkcijas jie praktiškai privalėjo taikyti totalitarinio pobūdžio teisės aktus, nors patys jų ir nekūrė.

Kriminologiniu vertinimu, atsikuriančios Lietuvos valstybės ir visuomenės socialinis „portretas“ pasižymėjo šiais bruožais:

- 1) konstitucinių žmogaus teisių ir laisvių teisminės gynybos sistemos silpnumas arba kai kuriais atvejais visiškas jos nebuvimas;
- 2) valstybės ir visos valstybinės valdžios prioritetas prieš žmogų, valstybės diktatas žmogui;
- 3) teisinis nihilizmas, susiformavęs kaip rezultatas voliuntarizmo, taikant įstatymus, ir dėl daugybės įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų, pažeidžiančių įstatymą;
- 4) visuomenės totalitarinis mąstymas (aukščiau išvardytų situacijos charakteristikų pasekmė).

Dėl totalitarinio mąstymo žmogus dažnai nesugeba įžvelgti, įvertinti ir suprasti (ir netgi pajauti) savo kaip piliečio ir žmogaus teisių pažeidimų, todėl negali ginti savo teisių. Profesionalus teisininkas geriausiai gali nustatyti ir įvertinti žmogaus teisių pažeidimus teisinėje sistemoje; jis gali geriau suvokti, ką ir kaip reikėtų keisti, kad būtų sukurtas demokratinis piliečio statusas ir demokratinė valstybės valdymo sistema. 86 proc. apklaustųjų teisininkų sutartinai pasisakė už demokratinį piliečio statusą bei tarptautinių teisinių aktų pripažintos žmogaus padėties valstybėje ir visuomenėje sukūrimą. Tarp įvairių konstitucinės priežiūros variantų daugiausia (76 proc.) teisininkų pasisakė už atskiro Konstitucinio Teismo sukūrimą.

Totalitarinės visuomenės ir valstybės paveldas buvo suvalstybintas, įtrauktos į valstybės aparatą visuomeninės institucijos. Įvairioms visuomeninėms institucijoms totalitarinėje valstybėje buvo skirtos tam tikros funkcijos, kurias jos vykdavo valstybės vardu. Kai kurios visuomeninės institucijos sprendė net teisminės kompetencijos klausimus: pvz., nepilnamečių reikalų komisijos, draugiškieji teismai. Lietuvos teisininkai pasisakė už nepriklausomas nuo valstybės visuomenines struktūras, kurių demokratinėje visuomenėje paprastai būna daug ir įvairių, tačiau be valdžios funkcijų. Kuriant demokratinę valstybę objektyviai buvo būtina išleisti daug įstatymų, kitų teisės aktų, o toks intensyvus teisinės kūrybos darbas didina tikimybę atsirasti netobuliems

įstatymams. Dažna įstatymų kaita, įstatymų nelogiškumas ir ekonominis nepagrįstumas, jų laikinumas, informacijos apie įstatymų kūrimo procesą bei naujų įstatymų stoka, teisės aktų kolizijos, „telefoninės teisės“ masto didėjimas kuria visuomenėje teisinį nihilizmą.

Buvo pateikti siūlymai dėl nusikalstamumo prevencijos sistemos Lietuvoje pertvarkos – dėl šių dalykų aktualumo pasisakė 83 proc. teisininkų, nes galiojusi nusikalstamumo prevencijos sistema buvo represinio pobūdžio ir neatitiko kuriamos valstybės tikslų. Pirmiausia reikėjo demokratizuoti santykius su žmogumi, kuriam taikomos prevencinės priemonės, išlaisvinti asmenybę nuo per didelės jo elgesio kontrolės ir suteikti didesnę atsakomybę už savo elgesį. Antra, reikėjo perkvalifikuoti prevencijos srityje dirbusius specialistus ir visuomenininkus, kad jų veikla atitiktų demokratinės visuomenės bei valstybės principus ir nepažeistų Lietuvos pripažintų tarptautinių dokumentų apie žmogaus teises. Be abejo, per pastaruosius dešimtmečius Lietuvos valstybėje ir visuomenėje įvyko reikšmingų teigiamų pokyčių, yra dideli demokratijos plėtros pasiekimai.

Lieka aktualus jaunosios kartos socializacijos pastangų tobulinimas bei plėtra, nepilnamečių netinkamo elgesio ir netinkamo elgesio su jais ankstyvoji prevencija. Šiuo atveju labai svarbus ankstyvosios prevencijos turinio supratimas. Totalitarinėje valstybėje tai reiškė represinį nepilnamečio kiekvieno žingsnio reglamentavimą, tad nepilnametis, būdamas priežasčių grandinės gale kaip jų auka, buvo apkaltinamas dėl pačių priežasčių egzistavimo bei neišvengiamų jų padarinių. Demokratinėje visuomenėje efektyviausias ankstyvosios prevencijos būdas – stengtis suteikti kiekvienam vaikui, bent jau ikimokykliniame ir pradinės mokyklos jo gyvenimo etape, tinkamas sąlygas asmenybei formuotis. Lietuvos valstybė skiria nemažai lėšų vaiko gerovei užtikrinti, šioje srityje dirba daug valstybės institucijų ir nevyriausybinų organizacijų, tačiau rezultatai kol kas netenkina nei valstybės, nei visuomenės.

Dabar jau sukurta teisės sistema, kai pilietis ir valstybė yra lygiaverčiai teisiniai partneriai (dėl to pasisakė 90 proc. apklaustųjų). Valstybė teikia papildomas garantijas piliečiams, kurie dėl savo specifinės padėties visuomenėje (pvz., vaikai, neįgalieji ir pan.) nepajėgūs kaip visi kiti pasinaudoti lygiomis teisinėmis galimybėmis. Turtėjant valstybei ir visuomenei šių asmenų lygios teisinės galimybės turėtų būti vis geriau įgyvendinamos.

Vėliau kriminologai dalyvavo kompleksiniame moksliniame tyrime apie teisinės sistemos Lietuvoje kūrimo ir tobulinimo eigą, norint išaiškinti Lietuvos valdžių elito teisinės sąmonės raidą, valdžių elito požiūrius į teisines nor-

mas, teisėsaugos ir kitas institucijas, jų bendrą teisinę sąmonę lygi ir šio elito savimone, nulemiančius valdžių elito teisinę elgseną. Valdžių elito priimti klaidingi teisiniai sprendimai, kaip žinia, labai brangiai kainuoja visai valstybei ar įvairiems gyventojų sluoksniams. Taigi buvo tiriamos trys valdžių elito grupės: įstatymų leidžiamosios valdžios (Seimas), įstatymų vykdomosios valdžios (t. y. aukščiausi Vyriausybės, ministerijų pareigūnai ir prezidentūros patarėjai); teisminis elitas (Konstitucinio, Aukščiausiojo, Apeliacinio, apygardų ir apylinkių teismų teisėjai). Apklausa vyko 1997 m. balandžio–gegužės mėn.²⁶⁷ Valdžių elite tuo metu buvo ryškios dvi pagrindinės tendencijos. Viena, kad nepolitizuotos valdžios (teisminės) ir valdžių elito atstovų, turinčių aukštąjį teisinį išsimokslinimą, teisinėje sąmonėje daugiau reiškiasi teisi- nių žinių ir profesinės veiklos kriterijai. Jų teisinė sąmonė, suprantama, labiau specializuota, bet ir politiškai neutralesnė arba politinius sprendimus iš esmės veikia jų specializuota teisinė sąmonė.

Antra, politizuotos valdžios (įstatymų leidžiamosios ir iš dalies įstatymų vykdomosios) ir valdžių elito atstovų, turinčių neteisinį aukštąjį išsimokslinimą, teisiniuose požiūriuose vyrauja iš esmės tik politiniai aspektai ir teisės sistemos funkcionavimo užtikrinimo klausimus jie sprendžia vadovaudamiesi daugiau politinės priklausomybės kriterijumi; jų teisi- nių pažiūrų turinys yra labiau priklausomas nuo kolektyvinių politinių vertinimų bei sprendimų.

Valdžių elito teisinėje sąmonėje, kaip ir daugumos piliečių teisinėje sąmonėje, vyrauja etatistinės (kontinentinės teisės mokyklos) teisinės idėjos (kaip, beje, ir daugumoje kitų kontinentinės Europos Sąjungos šalių valdžių ir tarp jų piliečių). Požiūris į piliečio ir valstybės santykį turi būti grindžiamas teise ir teisingumu (tai iš esmės teisinga), tačiau būtent valstybei valdžių elitas priskiria teisingumo monopolį. Pvz., įstatymų leidėjai turi išreikšti tautos valią (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 3 ir 4 str.), nes niekas negali savintis visai Tautai priklausančių suverenių galių. Kiekvienas Seimo narys turi būti visos Tautos atstovas, o ne tik jo atstovaujamos politinės jėgos interesų nešėjas. Taigi įstatymų leidėjai yra atsakingi tautai. Tačiau etatistinėje teisinėje valstybėje šios atsakomybės garantija yra tik pačių įstatymų leidėjų paklusimas valstybės įstatymams. Taigi įstatymų leidėjai neturi teisės pažeisti įstatymų, bet gali juos keisti, panaudodami pačių sau prisiskirtą socialinio teisingumo monopolį. Etatistinė teisinė valstybė vis dėlto gali sankcionuoti savo savivalę.

²⁶⁷ Plačiau apie tai žr.: Babachinaitė, G.; Novagrockienė, J.; Rauličkytė, A.; Valickas, G. *Lietuvos valdžių elito teisinės sąmonės ir savimone's ypatumai*. Vilnius: Eugrimas, 1998.

Be abejo, demokratinėje valstybėje sukuriama teisiniai ir visuomeniniai mechanizmai kaip atsvara minėtam valstybės monopoliui į socialinį teisingumą.

Per pastarąjį dešimtmetį Lietuvos kriminologai susitelkė ties 3,5 karto per pereinamąjį laikotarpį padidėjusio registruoto nusikalstamumo raiškos ir nusikalstamumo mastų mažinimo problemomis. Nors dabar (iki 2008 m. imtinai) registruotas nusikalstamumas Lietuvoje stabilizavosi ir netgi mažėjo, tačiau liko gana didelis. Paskutiniu metu buvo sprendžiamos nusikalstamumo kriminologinio prognozavimo problemos²⁶⁸, smurtinio nusikalstamumo, turinio pobūdžio nusikalstamumo, latentinio nusikalstamumo raida, seksualinės prievartos ir smurto šeimoje problemos. Ypatingas dėmesys šiuose tyrimuose teko nusikalstamumo ir kitų socialinių procesų aukų padėties tyrinėjimui (viktimologiniai tyrimai). Pradėtos tyrinėti visuomenės saugumo problemos. Vien tik Mykolo Romerio universiteto Kriminologijos katedros mokslininkai dalyvavo (ar dalyvauja) vykdant 15 nacionalinių arba tarptautinių kriminologinių mokslo programų. Dabar įgyvendinamas mokslinių tyrimų projektas (vadovas – prof. Vidmantas Egidijus Kurapka) „Nusikalstamumo grėsmės ir žmogaus saugumo vadybos technologijos“. Šiuo projektu kompleksinėmis įvairių mokslo sričių mokslininkų (tarp jų ir kriminologų) pastangomis tyrinėjamos žmogaus saugumo Lietuvoje bei visoje Europos Sąjungos erdvėje problemos.

Taigi kriminologai, kaip ir kitų mokslų sričių mokslininkai, nuosekliai dirba savo valstybės ir jos gyventojų pažangios socialinės raidos labui.

²⁶⁸ Žr.: *Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prognozė iki 2015 m.* (autorių kolektyvo monografija). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.